

EDUARD VERHOEF

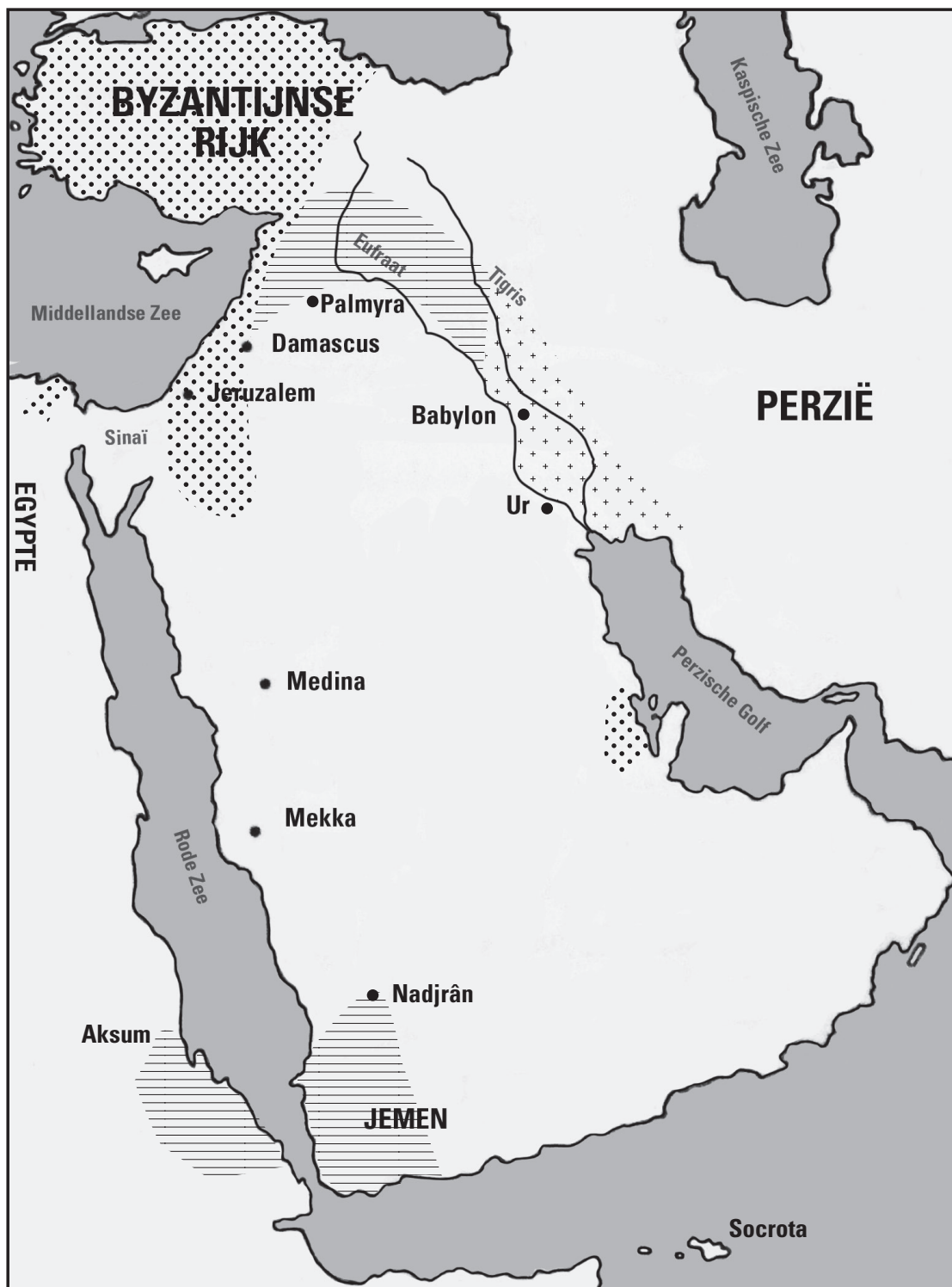
JEZUS
IN CHRISTENDOM
EN ISLAM

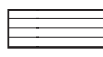

SKAN *D*ALON
NON NOBIS SED POSTERIS

Inhoudsopgave

VOORWOORD dr. Tijani Boulaouali	7
1 INLEIDING	11
2 VISIES OP JEZUS IN HET NIEUWE TESTAMENT	19
2.1 Jezus zelf	
2.2 De discipelen over Jezus	
2.3 Messias, Christus, Gezalfde	
2.4 'Zoon van God' in Matteüs, Marcus en Lucas	
2.5 'Zoon van God' in Johannes	
2.6 Paulus over Jezus	
3 VISIES OP JEZUS IN DE TWEEDE TOT ZEVENDE EEUW	39
3.1 Jodenchristenen	
3.2 Kerkvaders over jodenchristenen	
3.3 Arianen, nestorianen en monofysieten	
3.4 Conciliechristenen: hellenistisch christendom	
4 VISIES OP JEZUS IN EN ROND ARABIË	63
5 DE VISIE OP JEZUS IN DE KORAN	71
6 MOHAMMED EN DE CHRISTENEN	83
6.1 Mohammed volgt deels het Nieuwe Testament	
6.2 Mohammed neemt afstand van de conciliechristenen	
7 REACTIES OP MOHAMMED	91
8 EEN OVERWEGING ALS SLOT	101
DANKWOORD	107
BIBLIOGRAFIE	109
REGISTERS	113
• Bijbelteksten	115
• Koranteksten	118
• Andere joodse en christelijke bronnen	119
• Andere oudere geschriften	120
• Moderne auteurs	122

DE SITUATIE IN DE ZEVENDE EEUW

- Vooral conciliechristenen
- Vooral monofysieten
- Vooral nestorianen

Voorwoord

DOOR ISLAMTHEOLOOG EN ARABIST
TIJANI BOULAOUALI

Dit nieuwe werk van de theoloog en koranvertaler dr. Eduard Verhoef doet me denken aan een indrukwekkend verhaal uit het vroege begin van de islam. Toen werden de eerste moslimbekeerlingen zwaar onderdrukt en vervolgd door de polytheïstische machthebbers van Mekka. De enige uitweg, vooral voor de zwakken onder hen, was om te vluchten naar Ethiopië, ook bekend als Abessinië, zoals de Profeet Mohammed had aanbevolen. Daar heerste een vreedzame en rechtvaardige christelijke koning, genaamd Ashama. Dat was in wezen een realistische en strategische beslissing om het leven van dat machteloze groepje te sparen enerzijds, en om de pas ontstane godsdienst in stand te houden anderzijds. Zodra de Mekkaanse polytheïsten te horen kregen dat een aantal moslims op de vlucht was naar Ethiopië, stuurden zij hun gezanten met kostbare geschenken naar koning Ashama met de bedoeling om de vluchtelingen mee terug te nemen. Nadat de koning zorgvuldig en belangstellend had geluisterd naar het verhaal van de vluchtende moslims over de boodschap van de islam en over Jezus en zijn moeder Maria, barstte hij in tranen uit zodat zijn baard nat werd. Hij zei dat deze nieuwe godsdienst uit dezelfde bron voortkwam als de boodschap van Jezus. Daarom werden de moslimvluchtelingen niet uitgeleverd aan de Mekkaanse polytheïsten en mochten zij daar veilig en beschut verblijven.

Het is duidelijk dat de positieve houding van de moslims ten opzichte van Jezus een cruciale rol heeft gespeeld bij die

doorslaggevende gebeurtenis in de vroege geschiedenis van de islam. Daarom is de objectieve kennis van de figuur Jezus aan beide kanten hoognodig, zeker ook in onze hedendaagse pluralistische samenleving. In dit kader kunnen we de bijdrage van Eduard Verhoef situeren als een boeiende en leerrijke theologische zoektocht naar de betekenis van Jezus in het christendom en de islam.

Het bespreken van het concept Jezus kan vergeleken worden met 'een avontuur', omdat het om een complex en omstreden thema gaat, namelijk de christologie van het christendom en de christologie van de Koran. Dit concept wordt voortdurend besproken door moslims en christenen zowel vroeger in de apologetische debatten als tegenwoordig in de interreligieuze dialogen. Vaak vormt het een soort hinderpaal die ongelukkerwijs de werkelijke toenadering verhindert tussen de aanhangers van deze twee grootste religies ter wereld. Zo wordt de zogenoemde 'dialoog van hart tot hart' tegengehouden, ondanks het feit dat we ons in de realiteit onder het dak van dezelfde samenleving bevinden. Deze warmhartige dialoog kan niet anders bereikt worden dan door elkaar beter te leren kennen en door gemeenschappelijke noemers die ons kunnen verenigen en samenbrengen.

Het valt me op in deze comparatieve benadering dat de schrijver ons dichterbij allerlei theologische beeldvormingen van Jezus brengt. Het gaat niet alleen om de nieuwtestamentische Jezus en de koranische 'Īsā zoals gewoonlijk, maar ook om andere beelden van Jezus die niet bekend zijn onder het doorsnee publiek. Ten eerste de visie van de jodenchristenen als de belangrijkste groep 'in het kader van deze studie, omdat er nogal wat overeenkomsten zijn wat betreft de visie op Jezus tussen jodenchristenen en moslims. Met de benaming jodenchristenen worden bedoeld mensen die, meestal komend uit en zich vasthoudend aan de joodse traditie, zich hebben aangesloten bij volgelingen van Jezus.' Ten tweede de arianen die van mening waren 'dat Jezus weliswaar aan God gelijk was,

maar dat hij niet werkelijk God was.' Ten derde de nestorianen die meenden 'dat Christus een menselijke en een goddelijke natuur had en dat die twee naturen van elkaar gescheiden waren.' Ten vierde de monofysieten die veronderstelden dat 'Christus één god-menselijke natuur had. De menselijke en de goddelijke natuur waren zo met elkaar vermengd.' Ten slotte de visie van de conciliechristenen als het meerderheidsstandpunt. Bij hen heeft de christologie in de kerken van het Romeinse rijk vorm gekregen. De uitspraken van de concilies werden de richtlijn (Jezus is zoon van God en is God, met een menselijke en een goddelijke natuur).

Hieruit blijkt dat de afbeeldingen van Jezus zeer divers en gevarieerd zijn. Dat is vooral te danken aan de verschillende visies op Jezus, die we in het Nieuwe Testament vinden. Deze zullen in de tijd daarna ook steeds weer verdedigd worden. 'Sommigen wilden Jezus als een groot profeet blijven zien, terwijl anderen, de meesten, Jezus juist steeds groter maakten. Er was een duidelijke behoefte om Jezus te vergoddelijken, maar er waren ook mensen die daartegen in opstand kwamen,' zoals Verhoef concludeert.

Ter afsluiting wil ik nog verwijzen naar het feit dat ondanks de onmiskenbare theologische contrasten tussen de islam en de christelijke mainstream wat het concept Jezus betreft, Jezus de zoon van Maria steevast aanwezig blijft als 'een groot profeet' zowel bij de christenen als bij de moslims. Van beide groepen gelovigen verdient Jezus alle eerbied en is hij steeds present in hun gedachten, gevoelens en gebeden. Hopelijk zal dit voortreffelijke betoog zorgvuldig en met open geest gelezen worden, zodat we ons de essentiële rol kunnen realiseren die Jezus of 'Īsā kan spelen in onze hedendaagse samenleving als symbool van barmhartigheid, opoffering en liefde.

1 • Inleiding

Paolo Dall'Oglio, jezuïet, gaf leiding aan het klooster Deir Mar Moussa in Nabq, ongeveer tachtig kilometer ten noorden van Damascus. In 2013, tijdens de gruwelijke oorlog in Syrië, is hij ontvoerd en waarschijnlijk om het leven gebracht. In dat klooster bracht hij joden, christenen en moslims bij elkaar om op basis van gelijkwaardigheid en zonder polemieken met elkaar te praten over wat de ander nu ten diepste bewoog. Een aantal keren heb ik aan zulke ontmoetingen kunnen deelnemen. In een boek vertelt hij een mooi verhaal dat ik hieronder kort weergeef.

Een zeer vrome katholiek komt na een onberispelijk leven zonder vrees bij de hemelpoort. Maar in plaats van dat Petrus de poort royaal opendoet, is er enige aarzeling en Petrus blijft een tijdje zoeken in alle paperassen. De man vraagt wat er aan de hand is. Alles is toch in orde? 'Nee,' zegt Petrus, 'er ontbreekt een islamitische vriend. Ga maar op die bank zitten daar.'

Op die bank zit al iemand. De katholiek begint meteen zijn beklag te doen. Altijd vroom geweest, geen mis overgeslagen. Niets gestolen. Zijn buurman begrijpt er ook niets van. Ook hij heeft zijn godsdienstige plichten altijd vervuld: elke dag de vijf gebeden uitgesproken en zelfs naar Mekka geweest. 'Het is een schandaal. We moeten een klacht indienen.' Zo gaat het nog een poosje door tot ze op hetzelfde moment op een idee komen: 'Weet je wat, laten we ons samen aanmelden.'¹

¹ P. Dall'Oglio, *Amoureux de l'Islam, croyant en Jésus*, Paris: Éditions de l'Atelier, 2009, 167-168.

Mede geïnspireerd door de bezoeken aan het klooster Deir Mar Moussa probeer ik steeds beter te begrijpen waardoor moslims zich laten inspireren en wat voor hen wezenlijk is. Na mijn vertaling van de Koran verscheen in 2017 bij uitgeverij Skandalon in Vught mijn *Uitleg bij de Koran*. Maar er bleven nog genoeg vragen liggen om me nader op te bezinnen. Ik wilde meer duidelijkheid krijgen over wat christenen en moslims verbindt en over hetgeen hen scheidt. Ook de steeds weerkerende vragen tijdens lezingen overal in het land over de verhouding tussen Bijbel en Koran of tussen christendom en islam en dan met name vragen over de plaats van Jezus in christendom en islam, deden mij toch weer naar de pen grijpen.

Het is bij een eerste kennismaking al snel duidelijk dat er een nauwe relatie is tussen Bijbel en Koran. De lezer ontdekt na korte tijd hoeveel verhalen zowel in de Bijbel als in de Koran staan. Veel personen, zoals bijvoorbeeld Abraham, Mozes en Jezus komen in beide tradities voor. Maar waar komen dan de verschillen vandaan tussen Bijbel en Koran? Zijn die erg groot en kunnen we die verschillen verklaren? Is er bij moslims en ook bij christenen ruimte voor een gesprek over Jezus? Of hebben aanhangers van die tradities zich zozeer teruggetrokken binnen hun eigen bolwerken dat een echt gesprek niet mogelijk is?

De befaamde Egyptische islamitische geleerde Hanafi (Cairo, 1935) zette de deur wijd open voor interreligieuze contacten toen hij in 1988 zei dat het aan Mohammed geopenbaarde woord vanaf het moment van openbaring veranderd was in menselijke kennis: 'het bleef niet meer goddelijk'.² Dergelijke woorden herinneren meteen aan de welbekende zin 'al het spreken over boven komt van beneden', een zin die jarenlang gegolden heeft als de meest kernachtige samenvatting van Kuiterts theologie. Dat betekent dat er ruimte is om bepaalde woorden

2 Deze opmerking van Hanafi vond ik in T. Boulaouali, *Het bijbelse referentiekader van contemporaine Nederlandse vertalers van de Koran*, Leuven, 2019, 84. Uitvoerig wordt over Hanafi gesproken in M. van den Boom, *Bevrijding van de mens in islamitisch perspectief*, Amsterdam: VU Uitgeverij, 1984, 89-184. Van den Boom spreekt op blz. 141 over 'elasticiteit' van de openbaring bij Hanafi.

uit de geopenbaarde tradities opzij te leggen als die niet meer kunnen dienen om te bouwen aan de wereld die ons voor ogen staat, een wereld van vrede en gerechtigheid.³ Die uitspraken van Hanafi en van Kuitert geven ruimte voor dialoog over wat christenen en moslims verbindt en wat hen scheidt zonder meteen een van die tradities als de mindere te hoeven kwalificeren.

De problematiek betreffende de relatie tussen christendom en islam is zo breed dat het voor mij onmogelijk is om die over de volle breedte te overzien en te bespreken. Ik beperk me daarom tot slechts één aspect, de christologie, de visie(s) op Jezus. Dit onderwerp intrigeert mij al veel langere tijd en bovendien neemt het in de gesprekken tussen moslims en christenen vaak een prominente plaats in.⁴ Is het mogelijk dat christenen en moslims wat betreft de christologie dichter bij elkaar komen? Natuurlijk zouden ook de joden bij dat gesprek betrokken kunnen worden. Zij zijn degenen die vasthouden aan de joodse traditie. Zij hebben met de Tenach, in de christelijke kerk meestal 'Oude Testament' genoemd, de oudste traditie in handen. Op die traditie is in het Nieuwe Testament voortgeborduurd. In de Koran wordt herhaaldelijk verwezen naar zowel de joodse als de christelijke traditie. Maar de figuur van Jezus en de wijze waarop er naar hem werd gekeken door zijn aanhangers heeft eind eerste en begin tweede eeuw van onze jaartelling mede geleid tot een scheiding tussen jodendom en die nieuwe beweging van mensen die in het spoor van Jezus wilden gaan. Binnen het kader van dit boek kan ik daarop niet verder ingaan.

Het is onbetwistbaar dat Jezus een jood was. Hij ging naar de synagoge, hield zich aan allerlei joodse rituelen en baseerde zich op de joodse traditie. Wat is er dan in de decennia na het leven

3 Vergelijk A. Sachedina, *The Qur'ān and other religions*, in J. Dammen McAuliffe (ed.), *The Cambridge Companion to the Qur'ān*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 291-309, met name blz. 306.

4 Cf. O. Leirvik, *Images of Jesus Christ in Islam*, London, New York: Continuum, 2nd Edition 2010, 3: 'In the context of Christian theology, there is a growing awareness that Christology has to be dealt with in the context of a dialogue with other world religions.'

van Jezus en ook in de daaropvolgende eeuwen gebeurd, dat er van die joodse achtergrond zo weinig terug te vinden is en dat er spoedig verschillende groepen christenen waren met zeer uiteenlopende standpunten ten aanzien van Jezus? Zes eeuwen na het leven van Jezus kreeg een nieuwe groepering gestalte, later de islam geheten. Deze nieuwe beweging steunde in hoge mate op de joodse en de christelijke traditie, maar vervreemde toch van die oudere tradities. De christologie speelde daarin ook een rol. In de Koran is ten aanzien van Jezus een keuze gemaakt en is een spoor gevolgd dat aan joodschristelijke opvattingen doet denken. Opvattingen als die van jodenchristenen (waarover meer in hoofdstuk 3.1) ten aanzien van Jezus werden impliciet door de concilies vanaf het concilie in Nicea in 325 in de afgekondigde dogma's afgewezen. Dat is een van de redenen waarom veel christenen die 'islamitische' standpunten ten aanzien van Jezus afwezen. Historisch kunnen dergelijke ontwikkelingen vaak wel verklaard worden. Dat geeft dan misschien ruimte voor dialoog en zou kunnen leiden tot meer begrip voor die verschillende opvattingen, ook voor die visies die vanaf de vierde eeuw op de concilies werden afgewezen.

Er zijn al talloze boeken over de christologie geschreven. Veel van die boeken zijn geschreven door dogmatici en dogmatici willen, anders dan nieuwtestamentici, graag op grond van de geschriften van het Nieuwe Testament een aantrekkelijk totaalbeeld construeren. Nieuwtestamentici echter ontkennen vaak de mogelijkheid van zo'n totaalbeeld omdat volgens hen zelfs de auteurs van het Nieuwe Testament al heel verschillend over Jezus dachten. Die dogmatische werken niet meegerekend, blijft het aantal boeken over Jezus, hoewel een heel stuk kleiner, nog altijd zeer aanzienlijk. Wel te overzien is het aantal relevante studies waarin de christologie zoals die in de Koran wordt geleerd, naast die van de geschriften van het Nieuwe Testament wordt gezet.⁵

5 Een overzicht van studies die hier genoemd zouden kunnen worden geeft J.A.B. Jongeneel, Onderzoek naar de visie van de Koran op Jezus Christus: van Gerock tot Steenbrink, in F.L. Bakker, J.S. Aritonang (eds.), *On the Edge of Many Worlds*, Zoetermeer: Meinema, 2006, 203-205.